

General-pukovnik u penziji
NIKOLA PEJNOVIĆ

Bitke na Neretvi i Sutjesci u svetlosti Titovih „Sabranih djela“

Četvrta neprijateljska ofanziva (Weiss 2) karakteristična je po, do tada, najvećoj angažovanosti okupatorskih i kvislinških snaga, a po ciljevima je najodlučnija i krajnje radikalna, jer je nastala u vreme odlučujućih ratnih preokreta na velikim svetskim frontovima i posle formiranja NOV Jugoslavije i stvaranja političkog predstavništva našeg pokreta — AVNOJ-a.

Sve su te okolnosti međusobno tesno povezane, a zajedničkim dejstvom uslovile su predstojeća vojna i politička dramatična zbivanja. Titovi radovi u ovom periodu (telegrami, naredbe, direktive, izjave, proglasi, članci i pisma) reljefno odražavaju mnoštvo žestokih napadnih i odbrambenih sudara na velikom vojištu od Velebita, Kupe i Save do Neretve i Drine, uzduž geografskog razmeđa između Jadranskog i Crnomorskog sliva. Na tom prostoru su se nalazile i granice između nemačko-italijanskih okupacionih zona, što je operacijama dalo i neka, posebna obeležja.

Potpuno je jasna i vidljiva Titova uloga u primeni specifične ratne veštine u oružanoj borbi, na tom stepenu našeg vojnog razvoja, i njegov doprinos u razrešavanju životnih i sudbinskih pitanja naše revolucije i njenih međunarodnih odnosa i spoljnih veza. Vrhovni komandant i vojskovođa pojavljuju se u istom licu, koje je na Neretvi pokazalo vrednost novostvorenih vojnih sastava i načine njihove borbene i operativne upotrebe.

Istovremeno sa probojem preko Neretve i Prenja, izvršen je prodor i u međunarodnu javnost, od koje se sve do tada skrivala

prava istina o zbivanjima u Jugoslaviji. Od tih dana započinje i drukčiji odnos saveznika prema nama čime su otvoreni putevi našeg kasnijeg međunarodnog priznanja. Više od trećine Titovih radova — dokumenata iz tog perioda — odnosi se na telegrame, izveštaje i poruke koje je Tito slao Moskvi, Izvršnom komitetu Kominterne i stanici »Slobodna Jugoslavija«, a dve trećine na direktive, naređenja, zapovesti i uputstva, koje je slao štabovima i jedinicama Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije i drugim subjektima naše narodnooslobodilačke borbe.

I u tome se skriva određena simbolika i zakonitost o povezanosti spoljnih i unutrašnjih uslova i faktora, ali i dominantna i težišna uloga poslednjih. Teško je iz pomenutih priloga oceniti da li je Tito očekivao ofanzivu takve snage, ali kada je uočio njene razmere i prozreo planove neprijateljskih operacija, čvrsto se odlučio da kombinacijom ofanzivnih dejstava i specifičnog odbrambenog zadržavanja i ometanja, onemogućući da protivnik postigne svoje ciljeve i da pokret i oružanu borbu snažno razvije prodorom u nove predele.

Borbena i ostala zbivanja, u ono vreme i na tom delu našeg ratiša, mogu se pratiti kroz Titove aktivnosti. Posebnu pažnju privlače tri međusobno uslovljena problema koja se razlikuju, kako po stvarnom događanju, tako i po različitim interpretacijama njihovih uzroka i posledica. Radi se, najpre, o problemu naših ranjenika, što je operacijama dalo posebna obeležja i karakter, zatim o težišnom angažovanju na razbijanju četnika, kao privremeno glavnom cilju i zadatku i, kao posledica jednog i drugog, o pokušaju da se kontaktima sa Nemcima neutrališe njihova aktivnost i postignu povoljnije okolnosti za naše ranjene i zarobljene borce, obostranom primenom propisa međunarodnog ratnog prava.

Objavljena operativna dokumentacija i dopunska tumačenja nedvosmisleno dokazuju da je Titu i tada, više nego drugima, bilo jasno da u uslovima našeg oblika rata i na stepenu tadašnjeg vojnog razvoja, rešenje problema ranjenika nije u njihovoj velikoj i prekomernoj koncentraciji, niti u stvaranju centralizovanih bolničkih ustanova. U ovom slučaju nije se ni radilo, u pravom smislu reči, o centralnoj bolnici, već o ranjeničkom punktu, pre svega, Glavne operativne grupe divizija pod neposrednom komandom Vrhovnog štaba. Sporadična uključivanja jednog broja ranjenika i iz drugih jedinica, koje su sadejstvovala Operativnoj grupi, nije menjalo njen karakter i opseg zbrinjavanja. Iskustvo je pokazalo da se u ovom pogledu radi o objektivno teško rešivoj suprotnosti između pokret-

ljivosti i manevarske sposobnosti jedinica (brigada i divizija) i sanitetskog zbrinjavanja i borbenog obezbeđenja velikog broja, naročito teških ranjenika. Problem je postao složeniji, jer se protivnik nije pridržavao odredbi međunarodnog ratnog prava o postupku prema ranjenicima, već je nad njima vršio zločinačke odmazde najširih razmera.

Početkom neprijateljske ofanzive, Tito je pokušavao da obustavi koncentraciju velikog broja ranjenika na uskom prostoru Drvar — Glamoč, a kada mu je zapretila opasnost zaprečavanja i okruženja, ispitivao je mogućnost da ih po delovima prebaci na Dinaru i u Liku, što je prodorima protivnika bilo onemogućeno. U takvoj situaciji je ostao bez alternative, sem one koju je primenio, dajući odsudnu bitku za ranjenike uz privremenu obustavu prodora ka istoku i na taj način ih spasao od sigurnog i varvarskog uništenja. Bitka na Neretvi i Rami nije se vodila samo radi spasavanja ranjenika, ali su se njeni ciljevi i operativni manevri morali bitno saobražavati ovom zadatku.

Koliko god su naša operativna sloboda i taktički manevri bili sputani i ograničeni, toliko je borbeno efikasnost jedinica do poslednjeg borca u njima bila uvećana do čudesnih razmera dodatnom moralnom potencijom i svešću da spasavaju živote svojih ratnih drugova. U tom plemenitom nastojanju videli su i garanciju i za sebe, u slučaju da u borbi budu onesposobljeni.

Oni dokumenti koji pokazuju da je Tito, pored napregnutog rukovođenja operacijama i komandovanja jedinicama, dosta vremena i napora i posebnu brigu poklanjao transportu, lečenju, ishrani i obezbeđenju ranjenika, određujući najveći broj članova Vrhovnog štaba na zadatke ove vrste, stvaraju dubok i trajan dojam. Protivudar na nemačku grupaciju u pravcu Bugojna, po operativnoj zamisli i snazi, po moralnoj napregnutosti, ciljevima i rezultatima, ubraja se među najlepše primere ratne veštine i borbenog angažovanja u našem oslobodilačkom ratu.

Poraz četnika u Hercegovini i Crnoj Gori predstavlja jednu od najvećih vojnih i političkih pobeda u NOR-u, kako zbog trenutne opasnosti koju su oni u tim krajevima, a i šire, predstavljali, tako, još više, zbog budućeg revolucionarnog razvoja. Zbog toga je Titova odluka da se posle forsiranja Neretve glavni udar usmeri na četnike, kao u tom trenutku privremenog i najopasnijeg neprijatelja, našla svoje puno istorijsko opravdanje. Ona nije značila promenu generalnog stava da je okupator glavni protivnik, ali je u situaciji

kada su četnici računali da nas pomoću okupatora razbiju i unište, i da obezbede svoje pozicije na strani saveznika, takva odluka bila više nego neizbežna.

Koliko god su se u ovoj ofanzivi četnici politički demaskirali masovnom i tesnom saradnjom sa oba okupatora (Nemcima i Italijanima), bez njihovog vojnog poraza nije moglo biti ni punog političkog ni moralnog poraza. Sređena i objavljena dokumenta i njihova objašnjenja u okviru 14. toma Titovih »Sabranih djela« osvetljavaju događaje i zbivanja vezana za četništvo, ali se ipak čini da se kroz tumačenja i komentare tih dokumenata moglo ići nešto više u dubinu, do uzroka i u širinu, do otkrivanja svih manje poznatih okolnosti.

Titova odluka o težišnom angažovanju protiv četnika nije dovoljno obrazložena, iako je postojala potreba da se pokaže da ona nije bila ni izraz sektaštva, ni orijentacija za prihvatanje građanskog rata. Konstatovano je samo da radio-stanica »Slobodna Jugoslavija« nije emitovala ni reč protiv četnika, niti je javnost obavestavala o događajima vezanim za njih u vreme od 23. marta do 25. aprila — dakle, u vreme najtežih sudara naših i četničko-italijanskih snaga. Međutim, nije objašnjeno zašto je do toga došlo i ko je iza toga i zašto stajao.

Šta se u ono vreme događalo na relaciji Moskva — London — Vašington — jugoslovenska vlada — Draža Mihailović, ostalo je neizvesno i tajanstveno. Međutim, i pored pomenutih manjkavosti, koje su od marginalnog značaja, četnička nacionalna izdaja i kontrarevolucija, ovim izvornim dokumentima i datim objašnjenjima dobijaju nemilosrdne tužioce i rečite svedoke.

Čitaocu će iz objavljenih radova i pratećih tumačenja ipak ostati nedovoljno objašnjene dve okolnosti vezane za vreme o kojem je reč. Jedna se odnosi na ocenu svih aktera u tadašnjim zbivanjima da neposredno predstoji angloameričko iskrcavanje na našu obalu (neki autori su pominjali konkretno i ušće Neretve) sa svim reperkusijama koje iz toga mogu proisteći. Kako je do takve ocene došlo i na čemu je ona bila zasnovana, u do sada objavljenim publikacijama, ostaje nepoznato. To pitanje je za istorijsko istraživanje utooliko interesantnije, što su mogli postojati britanski planovi i aktivnosti u odnosu na Italiju i Tursku i što se, možda, radilo o planski proturenoj dezinformaciji u odnosu na Nemce, pa, možda, i četnike.

Slično je i u pogledu razjašnjenja vezanih za Titove molbe Moskvi da nam pruži u tim časovima vojnomaterijalnu pomoć (oružje, eksploziv, lekove) i mnogobrojne zahteve da nam se pruži odlučnija diplomatsko-politička podrška, što je, opet, bilo u neposrednoj vezi sa stavom zapadnih saveznika, a delom i SSSR, prema četničkom pokretu Draže Mihailovića. Koliko je ovo drugo razumljivo i realno, toliko je ono prvo zbunjujuće i nejasno, pošto uz objavljena dokumenta nema komentara da li su Sovjeti u to vreme tehnički mogli, a zbog nekih razloga nisu hteli da pruže takvu pomoć, ili nama nisu bile jasne njihove tadašnje tehničke mogućnosti. Izvesno je da se radi o tehničkim nemogućnostima, što, naravno, ne znači da bi takvu pomoć i dobili sve dok se nisu stvorili politički uslovi koji su uvek bili iznad svih drugih. Taj kompleks pitanja u kojima su sadržane sve kontroverzije odnosa i uticaja saveznika na tokove i procese našeg NOR-a i revolucije, ostaje nedovoljno razjašnjen, i predstavlja temu za dalje istraživanje.

Konačno, treba sa zadovoljstvom konstatovati da smo na četrdesetu godišnjicu slavne bitke na Neretvi dobili, u 14. tomu Titovih »Sabranih djela«, kompletnu relaciju njene dinamike od njenog idejnog tvorca i operativnog realizatora i ustaničkog vođe koji je sa svojim jedinicama razbio smrtonosne obruče fašističke i kvislinške soldateske, istovremeno sa probojem monstruoznih obruča laži i obmana o istini u našoj zemlji.

U 15. tomu ovog ciklusa objavljeni su Titovi radovi koji su nastali od polovine aprila do kraja juna 1943, u čijem središtu se nalaze dramatična, pa i presudna zbivanja u tzv. petoj neprijateljskoj ofanzivi. U tom periodu se na široj svetskoj sceni privodilo kraju razbijanje nemačko-italijanskih vojnih grupacija na severno-afričkom ratištu, dok se na istočnom frontu, gde se najviše rešavala sudbina drugog svetskog rata — pripremala čuvena kurska bitka kojom je definitivno hitlerovska strategija izgubila inicijativu i primorana na defanzivu. Zbivanja na našem ratištu — jedinom u Hitlerovoj evropskoj tvrđavi u to vreme — u neposrednoj su vezi sa svim onim što se događalo na velikim svetskim ratištima, označavajući kraj okupatorovih nastojanja da unište naše oružane snage i da postignu pacifikaciju na prostorima Jugoslavije. Ovaj istorijski odsečak u Titovom životu i stvaranju, predstavlja stepenicu koja ga je izvela na vrhove vojne i političke moći i svetsko-istorijske slave.

Titovi radovi u pomenutoj svesci zorno i upečatljivo odslikavaju tešku i krvavu dinamiku u tim časovima na našoj teritoriji, naročito na prostoru Crne Gore, Sandžaka i Hercegovine, kao i njegove uporne i neprekidne napore da našu borbu učini sastavnim i priznatim delom Antihitlerovske koalicije.

Peta neprijateljska ofanziva predstavlja krajnji domet i poslednji krupni strategijski napor nemačke i italijanske vrhovne komande da se, u saradnji sa domaćim kolaboracionistima, definitivno razračunaju sa glavinom naših oružanih snaga i sa vrhovnim rukovodstvom narodnooslobodilačke borbe u Jugoslaviji. Realizacija tog cilja trebalo je da dovede do dvostrukih rezultata: do obezbeđenja južnog boka od savezničke invazije i do pobeđe kontrarevolucije posle nemačkog sloma na kraju rata. Glavna karakteristika operativno-strategijske zamisli nemačkog komandovanja sastojala se u prikrivenom i tajnom posedanju kružne operativne osnove koja je zahvatala planinske masive Zlatara, Sinjajevine, Durmitora i Zengore, s ciljem da se energičnim brzim i sinhronizovanim koncentričnim nastupanjem taktički stegne, na delove raseče i konačno uništi naša višestruko brojno i tehnički slabija operativna grupacija. Nasuprot 127 hiljada okupatorsko-kvislinških vojnika, moderno opremljenih i obučениh za brdsko i planinsko ratovanje, te izdašno podržanih masovnom artiljerijom i avijacijom — stajale su naše iznurene i, u prethodnim borbama, proređene jedinice od svega 16 hiljada boraca, opterećenih još i sa 3.500 ranjenika i bolesnika. Pored protivničke brojne nadmoći koja je dostizala odnos 8:1, dok se o tehničkoj ne mogu vršiti nikakva upoređenja, i pored delimičnog iznenađenja koje je protivnik postigao, protiv nas su izravno radili faktori prostor i vreme, daleko više nego što je to bio slučaj u ranijim i kasnijim ofanzivama. U celoj našoj oružanoj borbi ovi faktori su nam bili naklonjeni, omogućavajući uspešne manevre kroz prostor i vreme, sve dok nismo obezbedili konačnu opštu premoć snaga.

Faktor prostor u bici na Sutjesci — suprotno uobičajenom mišljenju da su teški planinski tereni uvek podesniji za partizanska dejstva i slabijeg protivnika, nego za stranu koja raspolaže moderno opremljenim vojnim formacijama — pokazao je svoje, u mnogo čemu, drukčije delovanje. Ispresecan duboko usečenim, skoro vertikalnim rečnim koritima, sa velikim visinskim razlikama i retkim i uskim prolazima u vidu strmih i malobrojnih planinskih staza, reljef je, u celini, odgovarao neprijateljskoj zamisli da nas okruži i na relativno malom prostoru zatvori, priređujući nam na takvom

terenu svojevrstnu antipartizansku KANU. Vraćanje na male sastave i na taktiku »iščezavanja« nije bilo moguće, kako zbog stepena našeg vojnog i političkog razvoja, tako i zbog obaveza prema ranjenicima. Sem toga, takvoj taktici ni teren ne bi išao na ruku.

Ekonomsko stanje tog kraja bilo nam je nenaklonjeno, kao i njegova reljefna konfiguracija. Retko naseljeni i trajno pasivni predeli bili su kroz ranija dejstva naših i neprijateljskih snaga materijalno skoro do kraja iscrpljeni, bez mogućnosti da pruže egzistencijalni minimum životnih potreba jedinicama i ranjenicima. Pored svega, izvestan procenat stanovništva, zbog kvislinških uticaja nije svesrdno izlazio u susret našim zahtevima za pomoć u snabdevanju i drugim uslugama. Mada je bio nepodesan za manevar po unutar-njim pravcima i ekonomski siromašan, ovaj prostor nismo prepuštali protivniku, da bi sprečili njegovo rasecanje i stvaranje tesnog tak-tičkog obruča oko naših jedinica, ranjenika, Vrhovnog štaba i osta-lih rukovodstava.

Ni faktor vreme kao trajanje i godišnje doba nije predstavljalo našu šansu u ovoj specifičnoj operaciji. U principu, vreme ne radi za onoga koji je okružen, sem u slučaju kada očekuje pomoć spolja, od snaga van obruča, što u našem slučaju nije dolazilo u obzir, i pored pokušaja koji su u ovom pravcu učinjeni. Neprijateljska ope-racija trajala je u proseku dva do tri puta duže (40 dana) nego odgo-varajuće operacije u toku drugog svetskog rata, što pored žestine borbe i bojeva potvrđuje da je protivnik podredio brzinu krajnjim rezultatima. Odugovlačenje nam je strategijski odgovaralo samo pod uslovima da manevar izvodimo uz korišćenje širokog prostora i da sami odlučujemo gde i kada ćemo voditi bojeve kratkotrajnih roko-va. Sada smo vreme trošili da sačuvamo prostor za manevar i pokret glomaznih kolona ranjenika i bolesnika, a o tome koliko će sudari trajati odlučivao je protivnik. Dugotrajne borbe u okruženju kritično su ugrožavale naše zalihe municije, na što je neprijatelj sigurno računao. Dakle, trajanje sukoba nije zavisilo od važećih principa naše ratne veštine, već od imperativa da se odbrane izabrani pravci i osiguraju prolazi dok se ne povuku naši borbeni delovi i ranjenici, što se, kako je već rečeno, odvijalo sporo, s obzirom na teren, nepri-jateljsku premoć i nepokretnost ranjenika. Brzi i kratkotrajni sudari u vreme i na mestu gde bi nama najviše odgovaralo, svedeni su na najmanju meru, za razliku od dotadašnje prakse. Proleće i početak leta, još više je potenciralo materijalnu oskudicu, naročito u hrani, što je protivniku omogućavalo, s obzirom na klimatske uslove, da

što efikasnije izrazi svoju tehničku superiornost, posebno u pogledu dejstva avijacije, artiljerije, tenkova i ostale kopnene mehanizacije.

Na našoj strani je pouzdano, kao i uvek, dejstvovao čovek — borac, koji je svojom svešću, žrtvovanjem i nadljudskim naporima rešio ishod sukoba u svoju korist. Potvrdila se Titova doktrinarna orijentacija da narod kao činilac oružane i druge borbe i njegova vera u čoveka koji svesno prihvata patriotske i revolucionarne ciljeve postaje nepobediv. Ovaj primer u malom potvrdio je ono što je važno za naš oslobodilački rat u celini. Kvalitet i snaga naše žive sile bili su narušeni nepojmljivim fizičkim naporima i zamorom, slabom ishranjenošću i psihičkim traumama, kroz dugotrajne i neravnopravne borbe u okruženju, ali je ostala visoka moralno-patriotska i revolucionarna svest i gordost koju su pojačali odlučnost da se neprijatelj zaustavi, onemogućiti pobjedu, makar i uz teške gubitke, u uslovima kada po svim teorijskim merilima izlaza nije bilo. Nemački generali su još uvek bili ubeđeni da iz njihovih klješta izlaza nema za nikoga, što se i događalo na raznim evropskih frontovima. Uz velike i bolne gubitke, koji su dostizali više od trećinu naših snaga (7.300 poginulih, kako se u ovom tomu navodi), neprijateljski obroč je probijen i to uzastopno na tri mesta, u času kada su nemačke komande očekivale spektakularan trijumf i kada su protivnički komandanti računali da pretpostavljenima podnesu slavljeničke raporte. Zločinački obračun sa velikim delom naših ranjenika, jer drugih zarobljenika nisu ni imali, pre će ući u anale zlikovačkih fašističkih orgijanja, nego u viteške tradicije ratne etike.

Iz Titovih radova nastalih u ovom periodu, u brojnim naređenjima, radiogramima, proglasima, člancima, direktivama i sl., moguće je sagledati osnovne konture dramatičnih zbivanja, kako na bojištu velike i u mnogo čemu presudne bitke, tako i na ostalim bojištima naše zemlje, što je činilo jedinstvenu celinu našeg ratnog oslobodilačkog napora. U isto vreme, dok je dirigovao borbenim dejstvima u operativnim, a često i taktičkim razmerama, Tito je otvorio i drugi prozor u svet, ostvarujući neposredan kontakt sa vojnim misijama britanskih oružanih snaga, koje su u to vreme vazdušnim putem (spuštanjem pomoću padobrana) stizale u različite delove naše zemlje. Tito je, verovatno, i zbog obzira da ne izazove podozrenje Moskve, zbog veza sa Englezima, predložio da i Generalštab Crvene armije uputi odgovarajuću vojnu misiju kod Vrhovnog štaba NOV i PO Jugoslavije. Istraživači i priređivači nisu razjasnili kroz odgovarajuće, inače obimne i korisne napomene u knjizi, dva radiograma izmenjena između Tita i Izvršnog komiteta Kominterne. Na predlog

naše strane da se misija uputi, došlo je do upitne depeše Moskve u kojoj se traži odgovor da li se avion može spustiti, na kojem mestu i pod kojim uslovima i kakvim znacima, može li se obezbediti da avion ne padne neprijatelju u ruke i da li imamo benzina? Po svemu sudeći, došlo je do nesporazuma oko spuštanja i benzina, što znači da se letelica nije mogla povratiti bez dopunskog snabdevanja gorivom. Pošto je Tito odgovorio da se linija fronta često pomera i da benzina nemamo, ali da se misija može spustiti padobranom, daljnji njegov odgovor nije bilo. Pored tehničkih razloga, verovatno postoji i politički — da Moskvi u tom času nije odgovaralo da se suviše eksponira svojim vojnim predstavništvom pri našem Vrhovnom štabu. S tim u skladu je i postupak u odnosu na Titovu dramatičnu depešu koju je u odlučujućem trenutku bitke, poput vapaja, uputio Moskvi: »Molimo podršku u ovom najtežem iskušenju«. Nije dobio nikakav odgovor. Na apel Britanaca dobio je odgovor od komandanta komande za Srednji Istok — generala Aleksandera, koji je značio samo moralno ohrabrenje i ukazivanje na skorbu pobjedu saveznika. Verovatno je Titu u tim časovima naglo sazrevala svest o značaju orijentacije na vlastite snage.

Asocijacije na prve korene politike nesvrstavanja su nedvojbene, na isti način kao i one o osloncu na vlastite snage — što će svako istorijsko traganje nesumnjivo potvrditi.

Dublji smisao i šire značenje, kako teorijsko tako i praktično, dobijaju ovi Titovi radovi, ako se podvrgnu pod kritičku lupu njegovog doprinosa našem vojnom delu u toku NOR-a. Svaki analitičar i istraživač zapaža da su oni nastali iz pera vrhovnog komandanta, istovremeno i vojskovođe i ustaničkog vođe, koji se našao u tesnom taktičkom okruženju premoćnog i brutalnog protivnika, što znači da su stvarani u uslovima neposredne i neprekidne životne opasnosti, što je veoma redak slučaj u istoriji ratovodstva. Nalazeći se pod stalnom i ubitačnom vatrom, ne samo artiljerije i avijacije, već najčešće i masovnog streljačkog naoružanja, svaka ocena i sinteza njegovog doprinosa mora uvažavati takve specifične uslove. Čak nije mogao izbeći ni fizičko ranjavanje. Podsetimo se da je samo dve godine pre ove bitke celokupna oružana sila Kraljevine Jugoslavije (kao uostalom i milionske vojske drugih država) kapitulirala i odvedena u ropstvo, a vrhovna komanda pobjegla u inostranstvo, pa će iz te paralele postati jasnija veličina ne samo Sutjeske, već i našeg oslobodilačkog rata u celini. Titov primer ubedljivo govori o novom patriotskom i revolucionarnom etosu koji svešću i nesebičnim žrtvovanjem krči

puteve pobeđi i slobodi, bez traga malodušnosti i bez pomisli o bezizlaznim situacijama.

Sva naređenja divizijama i brigadama Operativne grupe, kao i ona upućena drugim štabovima, odišu duhom samopouzdanja borbene stabilnosti, duhovne ravnoteže i odlučnosti da se prevlada teška situacija i da se zadaci izvrše. Osećaj za mogućnosti protivnika, objektivne ocene vlastitih mogućnosti, kao i izoštreni refleksi o borbenim postupcima jedne i druge strane, stvaraju neodoljiv dojam o prisebnosti duha i jačini volje koja je prevazilazila protivničku. Nepokolebljiva odlučnost, proverena i opštepoznata lična komandantska hrabrost Vrhovnog komandanta, koji se našao u taktičkom rasporedu svojih jedinica, prenosila se ne samo na njegove komandante divizija, brigada i bataljona koji su po svemu bili na visini istorijskog zadatka, već su dosegali i do svih boraca koji su najdubljim nadahnućem činili čuda od junaštva. Držanje boraca je povratnim smerom ulivalo još veću veru i samopouzdanje i kod svih koji su komandovali i odlučivali, uključujući i Vrhovnog komandanta. U dokumentima nalazimo da Tito depešom traži da se borcima predoči i objasni situacija, pre nego što im se izdaju zapovesti i naređenja, kao i primere da jedinice poručuju sa položaja da se na njih može sigurno i do kraja računati bez obzira na gubitke, zamor i druge teškoće. Tito je, iako donekle iznenađen, pa čak i impresioniran neprijateljskom snagom, rasporedom, planovima i namerama, brzo shvatio vlastiti položaj, prozreo namere protivnika, analizirao prostor i vreme i sve snage usredsredio da pomno prate ponašanje protivnika, s ciljem da se brzo otkrije i do kraja iskoristi svaki njegov promašeni potez ili neiskorišćena šansa.

Osobenost Titove političke i vojne aktivnosti da uvek sagledava celinu procesa — što potpuno odražavaju objavljeni radovi nastali u ovom periodu — ogleda se i u tome što se nije prestajao baviti celinom pokreta i svim njegovim unutrašnjim i spoljnjim problemima i u najtežim trenucima situacije u okruženju, pa čak i u časovima kada je rešavao najkonkretnije probleme proboja iz obruča. Dokumenta potvrđuju da je za sve vreme napregnute bitke održavao vezu sa Izvršnim komitetom Kominterne, Glavnim štabovima Hrvatske i Slovenije, sa Štabom 1. bosanskog korpusa, a preko stanice »Slobodna Jugoslavija« usmeravao je dejstva i svih ostalih snaga na našem ratištu. Čak mu je u to vreme stigla informacija o raspuštanju Kominterne i zahtevano da saopšti i obrazloži stav KPJ, što je takođe na vreme učinio, potvrđujući našu saglasnost, bez obzira na to što je predosetio da se tu ne radi o pravim obzirima i argumentima koji su tom prilikom bili navedeni. Po svim reakcijama

je prozreo da Kominternu može više smetati već ranije ispoljenim autokratskim staljinističkim tendencijama, nego li samoniklim i autohtonim pokretima i revolucijama. Otuda u depeši i napomena da ćemo mi ostati internacionalisti, što je jedino moglo značiti da ćemo održavati veze ne samo sa monopolističkim centrom, već i sa svima koji se u svetu bore za socijalna i nacionalna prava i za društveni progres. Dakle, svestranost u rukovođenju i neprekidan odnos sa celinom, uslovili su da su se oružana borba i drugi vidovi aktivnosti neprekidno i bez zastoja razvijali, pa čak i ubrzavali i podsticali i konkretnom situacijom u kojoj su se Vrhovni štab i opkoljena grupacija nalazili.

Istoričari, vojni teoretičari, psiholozi, etičari, sociolozi i mnogi drugi istraživači, među njima i filozofi, pored istorijskih fakata i slika zbivanja u ono vreme i na onom mestu, otkriće i uopštiti i sva ona produbljenija saznanja koja na našu ratnu veštinu, moral, na organizaciju i stil rukovođenja, na odnos svesti i emocija i na druge oblike ljudske misli i ponašanja bacaju nova svetla i potvrđuju ili otkrivaju da su još nedovoljno spoznate sve istine. Izazov pete ofanzive u naučnom smislu daleko premašuje njene fizičke dimenzije i vojne okvire. Bitka na Sutjesci kao fenomen, zaslužuje pažljivo razlaganje na sve sastavne komponente. Neće biti suvišno da na ovom mestu navedemo da je jedan od članova Vrhovnog štaba u kritičnom času pred proboj izneo ličnu sugestiju da se ranjenici zajedno sa jedinicama koje su ih nosile i obezbeđivale sklone u planine i skriju u špilje, kako bi se proboj lakše i brže izvršio sa neopterećenim jedinicama naših dveju divizija. Tito je odmah odgovorio: »To ja ni kao vrhovni komandant, ni kao generalni sekretar Partije, ni kao čovjek — ne mogu narediti...« Zar to nije apoteoza viteštvu i humanizmu, ratnom drugarstvu i hrabrosti, društvenoj obavezi i ljudskosti. Takva etika mora ući i trajno ostati u temeljima naše ratne tradicije, naših moralnih, vojnih i svih drugih odbrambenih priprema i uzor borcima i starešinama naših oružanih snaga.

Pismeni tragovi otkrivaju još jednu izvanrednu karakteristiku Titovog stila rukovođenja i komandovanja, koju nije zapostavio ni u najtežim trenucima konkretne situacije. Radi se o sklonosti i spremnosti da se svaka nova, u praksi stečena spoznaja pažljivo proanalizira, da se otkriju njeni uzroci i modaliteti primene, te da se sve to po najkraćem postupku i što brže prenese na sve one koje u budućim dejstvima može tangirati. To je osobina onih ljudi, koji se ne zanose pretenzijama da im je sve unapred jasno i koji svoje postupke ne zasnivaju na unapred naučenim dogmama i saznatim

šemama, već u okvirima opšte orijentacije pažljivo studiraju praksu i na živim primerima uobličavaju teorijske postavke i formulišu principe. Tek što je izišao iz poslednjeg obruča u ovoj ofanzivi napisao je članak primerene kratkoće i jasnoće: »Peta neprijateljska ofanziva«, koji sadrži kondenzovanu analizu svih faktora i uslova protekle operacije. Iznete su meritorne i do sada ničim osporene ocene o neprijateljskim zamislima, planovima, operativnim i taktičkim postupcima, učinjeni ostvrti na njegove greške i nedoslednosti, ukazano je, po prvi put, kako prostor može negativno uticati na naša rešenja i taktičke postupke i predložena opasnost od velikog grupisanja vlastitih snaga na uskom prostoru u vreme koje takvim postupcima ne odgovara. Iz svih Titovih radova, objavljenih u 15. tomu njegovih »Sabranih djela«, proizlazi revolucionarna upornost i nepomirljivost, racionalni spoj prakse i teorije, iskustvena spoznaja uz realna, oprezna, ali i suptilna predviđanja budućih procesa, što čini glavne karakteristike njegove svestrane delatnosti. U tome se i nalazi neprolazna vrednost ovog i svih ostalih tomova, »Sabranih djela«, Josipa Broza Tita.